

ВІДГУК

офіційного опонента на дисертацію

Бубняк Соломії Михайлівни

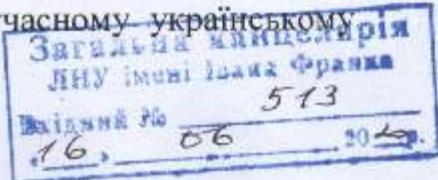
«СОЦІАЛЬНЕ САМОПОЧУТТЯ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ У СУЧASNOMU UKRAЇNS'KOMU SUSPIL'STSTVI»,

подану до захисту у спеціалізовану вчену раду К 35.051.26

у Львівському національному університеті імені Івана Франка на
здобуття наукового ступеня кандидата соціологічних наук
зі спеціальності 22.00.04 – спеціальні та галузеві соціології

Актуальність дисертаційної роботи С. М. Бубняк «Соціальне самопочуття внутрішньо переміщених осіб у сучасному українському суспільстві» обумовлена змінами в сучасному українському суспільстві, яке переживає наслідки пролонгованого збройного конфлікту на українському Сході і уже п'ятий рік поспіль вимушене відповідати на виклики, пов'язані з адаптацією та інтеграцією осіб, вимушено переміщених із зони бойових дій через загрозу життю. Складність ситуації посилюється тим, що Україна до 2014 р. не мала досвіду допомоги вимушеним внутрішнім мігрантам, постраждалим від військового конфлікту, а науковці – не досліджували проблеми таких людей та їх потреби. Натомість, в Україні маємо певний досвід праці із соціально вразливими групами, які виникли в результаті внутрішніх (внаслідок аварії на Чорнобильській АЕС у 1986 р.) переселень та зовнішніх (трудових) міграцій (які актуалізувалися на початку 90-х рр. минулого століття). Відповідно, накопичився і досвід наукового аналізу й концептуалізації проблем і потреб мігрантів, який може бути помічним, але який необхідно адаптувати для адекватного використання в сучасній ситуації.

Зокрема, важливим є адаптувати існуючий досвід аналізу соціального самопочуття вразливих соціальних груп до ситуації з вимушеними (внаслідок військового конфлікту на Сході) переселеннями в Україні, тим паче, що вони (переселення) мають масовий характер (за оцінками експертів, це близько 1.5 млн. осіб), та розробити актуальній інструментарій його (соціального самопочуття) вивчення. Це потрібно не лише для фахового соціологічного супроводу соціальних проектів з підтримки ВПО, але й, що особливо важливо, для того, аби краще розуміти соціальні настрої в сучасному українському

суспільстві, а відтак – оцінювати рівень його соціальної (не)стабільності для формування адекватної соціальної політики в державі. На жаль, зараз ситуація є такою, що усе вище сказане необхідно робити у вельми стислі терміни, адже стан справ постійно змінюється. Темпоральні виклики створюють додатковий тиск на дослідників, яким реально «бракує часу» на те, щоб належно осмислити той чи інший феномен в контексті процесів, які відбуваються зараз в Україні й, відповідно, виробити дійсно виважені критерії аналізу та сформулювати на цій основі науково-практичні рекомендації. Тим не менше, робити це вкрай необхідно, зокрема, синхронізуючи аналітичний та емпіричний етапи в дослідженнях та постійно уточнюючи результати відповідних наукових проектів в ході їх реалізації. Саме цим, складним і, до певної міри, ризикованим, шляхом, пішла С. М. Бубняк, молода дослідниця, автор дисертаційної роботи «Соціальне самопочуття внутрішньо переміщених осіб у сучасному українському суспільстві», у чому її можна лише підтримати.

Дисерантка визначає метою своєї наукової (кваліфікаційної) праці розробку концептуально-методологічних засад дослідження і вимірювання рівня соціального самопочуття ВПО як соціального феномену в сучасному українському суспільстві (с. 18). На цьому шляху дослідниця систематизує та ґрунтовно аналізує у порівняльній перспективі основні підходи до вивчення соціального самопочуття та міграції, в тому числі феномену ВПО, у соціогуманітарних науках загалом та соціології, зокрема (с. 25-59); належним чином виконує концептуалізацію поняття «соціальне самопочуття», розглядаючи його у системі інших соціологічних категорій та формулюючи авторське (робоче) визначення щодо ВПО (с. 94); різностороннє описує та на цій основі систематизує традиційні та сучасні методики вимірювання соціального самопочуття в контексті трансформаційних перетворень сьогодення (с. 60); різнопланово розглядає проблему термінологічного характеру в контексті тематики дослідження та встановлює ключові відмінності між поняттями «біженці», «переміщені особи» та «внутрішньо переміщені особи» (с. 100-113); аналізує наявні прикладні дослідження щодо впливу сучасної міграційної ситуації в країні на соціальне самопочуття ВПО, вводячи у

науковий обіг якісно нову наукову інформацію (с. 113-150); за результатами авторського емпіричного дослідження здійснює кваліфіковане оцінювання характеру та особливостей ставлення населення до ВПО на регіональному рівні (с. 154-169); дає обґрутовані висновки щодо існуючих чинників впливу на рівень соціального самопочуття і виокремлює моделі та типи поведінки ВПО, що йому відповідають, з урахуванням результатів авторського емпіричного дослідження (с. 169-203).

Успішна реалізація дослідницьких цілей стає можливою завдяки пропонованому авторкою новаторському підходу до вивчення ВПО як особливої соціальної групи в сучасному українському суспільстві, з урахуванням як загальної тенденції до соціальних переміщень у світі, так і специфіки вимушеної переселення через загрози життю в часі військового конфлікту – як особливого виду міграції. Йдеться про теоретико-методологічний синтез деприваційного підходу для побудови інтегрального індексу соціального самопочуття (с. 82) та тих положень соціологічної теорії ярликування, які стосуються реагування суспільства на різного роду зміни, скеровані на адаптацію й вироблення механізмів досягнення соціального порядку у змінених умовах (с. 83). Як наслідок, дисидентці вдається концептуалізувати феномен соціального самопочуття в українських реаліях сьогодення, пов’язаних з викликами збройного конфлікту та подолання його соціальних наслідків, як певну інтегральну характеристику задоволеності 1) наявними соціальними благами, відповідно до рівня їх ресурсних можливостей (високоресурсні та низькоресурсні); 2) різними аспектами суспільного життя, соціальним становищем, порівняно з іншими індивідами й групами (емоційно-оцінний аспект); 3) самореалізацією й якістю життя (деприваційний аспект), що виявляється у просторово-часовій інтеграції, частковій адаптації чи дезінтеграції у місцеві громади (с. 94).

Особливо цінним при цьому бачиться наукова орієнтація дослідниці на розгляд феномену в динаміці та виявлення ключових трендів змін як складової внутрішньоукраїнських інтеграційних процесів. Це дає змогу виявляти глибинні взаємозалежності різного роду чинників і механізмів впливу, а відтак,

через здійснення соціолого-статистичного аналізу наявних на даний момент результатів моніторингових досліджень щодо становища ВПО, вийти з рівня первинних аналітичних узагальнень емпіричних даних на рівень концептуалізації поняття «соціальне самопочуття». Зокрема, важливим результатом даної роботи є обґрунтоване пояснення змін в структурі проблем і потреб ВПО, в контексті того чи іншого типу соціальної поведінки у просторово-часовому вимірі впродовж 2014-2019 рр., зумовлених, з одного боку, об'єктивними соціальними змінами, а з іншого – динамікою потреб індивідів, їх зростаючій зацікавленості в пошуку можливостей адаптації через пошук середовищ споріднених ціннісних орієнтацій і життєвих цілей для здійснення соціальних взаємодій у вирішенні проблемних життєвих ситуацій (с. 151-153).

У своїй роботі дисерантка демонструє високий рівень знань, умінь та навичок, які необхідні для конструювання аналітичного апарату дослідження, з урахуванням характерної для сучасної соціології тенденції переосмислення концептів відповідно до зміни реалій загалом та трансформацій (як загальних, так і специфічних) у міграційних системах, зокрема. Так, в роботі чітко розрізняються базові поняття – «біженці», «переміщені особи» та «ВПО» (с. 112-113), з урахуванням загальних та специфічних закономірностей розвитку міграційних систем. Урахування при цьому тенденції до зростання ризиків життя у ситуації вимушених переселень (втрата домівки, масове насильство, порушення прав людини, стихійне чи викликане людською діяльністю лихо тощо), у порівнянні з іншими різновидами міграцій, не лише створює простір для інтерпретації реальності на перетині соціологічних теорій середнього рівня – соціальної психології, соціології міграції, соціології девіацій, соціології соціальної поведінки, соціології права, але й дає поштовх до їх (теорій) розвитку.

Що стосується емпіричної частини дисертаційного проекту (Р. 3), то тут насамперед варто зазначити, що в контексті загальної тематики дослідження, цей блок є надзвичайно важливим (з огляду на об'єкт дослідження) і передбачає високий рівень очікування щодо інформації про його (об'єкту) стан для

формування обґрутованих прогнозів щодо можливості наближення до оптимального стану та можливих варіантів змін у ньому. По суті, йдеться про здійснення соціальної діагностики – процесу, під яким в науці мають на увазі визначення сутнісної характеристики тих чи інших соціальних явищ і процесів для подальшого (поглиблениго) їх аналізу. Позаяк соціальна діагностика особливо важлива в тих випадках, коли соціолог має справу з погано вивченим об'єктом дослідження та/або коли необхідно на підставі багатьох відомих, але розрізнених фактів дати максимально точну його характеристику, в практичному аспекті соціальна діагностика дозволяє проаналізувати ті соціальні групи, які є або можуть стати об'єктами соціальної допомоги в соціальній державі. Дисертаційне дослідження С. М. Бубняк демонструє, що його авторка це усвідомлює, підходячи із усією відповідальністю за результати своїх авторських досліджень, які представляють собою логічну послідовність, вибудовану у відповідності із загальними цілями дисертаційного проекту. Як наслідок, постає об'єктивна картина, яка представляє соціальне самопочуття ВПО в сучасному українському суспільстві. Тут варто виокремити два меседжі, які є не лише якісно новими в оцінюванні соціального самопочуття ВПО у сучасному українському суспільстві, але й особливо цінними, з огляду на їх соціальну вагомість та гуманістичну скерованість.

Перший меседж стосується впливу ярликування не лише на ставлення оточуючих до ВПО, але й на їхні уявлення про себе, вплив на самооцінку та ідентичність, підкреслює глибоку взаємозалежність між учасниками комунікативної взаємодії як аспекту соціальних відносин (с. 21). На жаль, наше суспільство досі не повністю усвідомлює незворотність процесу інтеграції ВПО, а головне – його складність, не лише для самих вимушених переселенців, але й тих, хто їх «вимушено» приймає. Зокрема, це стосується місцевих приймаючих громад в Україні, які по-своєму складно проживають появу «інших» в своїх середовищах і на яких також часто «чіпляються» ярлики «нерозуміючих» та «агресивних». В таких громадах рівень соціального самопочуття людей слід досліджувати особливо ретельно, використовуючи

виважений інструментарій. І це – хороша перспектива розвитку даного дисертаційного проекту.

Другий меседж бачиться таким, який містить глибокий, до певної міри прихований, смисл, який дає додаткові відомості про справжні наміри учасників соціальних взаємодій, через виокремлення чотирьох визначальних факторів, які впливають на формування соціального самопочуття ВПО, а саме, життєвих ситуацій у просторово-часовому вимірі, фактору масової свідомості, а також особистісного та групового факторів. Йдеться про виокремлення чітких критеріїв типологізації ВПО для оптимізації процесів їх інтеграції та, відповідно, покращення соціального самопочуття. Авторка опосередковано наголошує на необхідності пошуку спеціальних критеріїв для вибору форм та методів соціальної та соціально-психологічної допомоги людям, які постраждали від військового конфлікту, із урахуванням їх життєвих ситуацій та преференцій.

Якщо ж оцінювати дисертаційну роботу «Соціальне самопочуття внутрішньо переміщених осіб у сучасному українському суспільстві» загалом, то слід відзначити належний рівень її презентації як наукового проекту і оцінити позитивно. Це є цілком завершена праця, яка написана із дотриманням стандартів наукового стилю, має внутрішню логіку. Усі висунуті в ній положення, висновки та рекомендації мають достатнє наукове обґрунтування, як в теоретичному, так і емпіричному аспектах. Відповідно, наукові результати дисертаційного дослідження слід вважати достовірними. Отримані результати, наведені в даній кваліфікаційній роботі та авторефераті, належать автору і попередньо викладені в 15 наукових публікаціях: з них 6 статей – в наукових виданнях України, затверджених МОН як фахові з соціології; 2 статті – у закордонних періодичних виданнях; 7 тез доповідей – у збірниках конференцій, форумів, конгресів. Повнота викладу основних результатів дисертаційного дослідження в опублікованих працях здобувачки відповідає вимогам до дисертаційних робіт. Дані робота має практичне значення – її результати можуть використовуватися під час формування соціальної політики. Автореферат дисертації адекватно відображає її зміст.

Водночас, дисертаційна робота містить деякі дискусійні положення.

1. У своєму дослідженні авторка виокремлює «ідеальні типи» ВПО (у відповідності до настанов у їх соціальній поведінці), серед яких, зокрема, є «адаптанти», які активно організовують та облаштовують свій побут на новому місці проживання (с. 149), та «утриманці», які мають зовнішній локус контролю, вважаючи, що у всьому винна влада, яка зобов'язана забезпечити їх усіма необхідними засобами для існування (с. 149). Така типологізація бачиться дещо спрошеною і не відображає низки типових досвідів ВПО, зокрема, пов'язаних з актуалізацією нових (зовнішніх і внутрішніх) ресурсів в нових умовах та участі громадянського суспільства (громадських організацій), церкви тощо в житті родин ВПО, хоча самі досвіди частково проаналізовані (с. 192-193). Що ж стосується «тимчасових» ВПО (с. 149), то критерії їх виокремлення бачаться якісно відмінними від тих, що мають місце у попередніх двох випадках. Це мало би знайти відображення у загальній концептуальній схемі дослідження самопочуття ВПО (с. 88).

2. У своїй роботі дисерантка оцінює характер та виявляє особливості ставлення приймаючого населення до ВПО з Донбасу та АР Крим на локальному рівні (м. Львів), в рамках якісного розвідувального дослідження. Дисерантка зібрала багато цікавого, унікального матеріалу і його проаналізувала (с. 154-169). На жаль, при цьому нею не було зроблено належної аргументації вибору самого кейсу м. Львова: авторка пояснює свій вибір лише складністю цільової аудиторії, рекрутингу ВПО, неможливістю проведення глибинних інтерв'ю в інших містах (с. 154). А між тим, м. Львів є цікавим кейсом саме в контексті тематики даного дослідження, який дає змогу виявити особливості соціального самопочуття ВПО в контексті процесів міжетнічних взаємодій та формування нового соціокультурного обличчя м. Львова.

Втім, висловлені зауваження ніяк не впливають на загальну позитивну оцінку дисертаційної роботи і можуть бути зняті в процесі захисту, в результаті відповідей і пояснень дисерантки.

Отже, дисертаційне дослідження «Соціальне самопочуття внутрішньо переміщених осіб у сучасному українському суспільстві» виконано на

належному науково-методологічному рівні, написано професійною соціологічною мовою. З огляду на викладене, можна констатувати, що дисертація С. М. Бубняк відповідає усім формальним та змістовним фаховим вимогам МОН України, зокрема пп. 9, 11, 12 «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24.07.2013 р. № 567 (зі змінами), які висуваються до кандидатських дисертацій, а її автор заслуговує на присудження наукового ступеня кандидата соціологічних наук за спеціальністю 22.00.04 – спеціальні та галузеві соціології, профілю спеціалізованої вченої ради К 35.051.26 у Львівському національному університеті імені Івана Франка.

Офіційний опонент:

провідний науковий співробітник

відділу етнології сучасності

Інституту народознавства НАН України,

доктор соціологічних наук, доцент

О. Б. Іванкова-Стецюк

